

DOĞU KARADENİZ'DE RUS ÇEKİLİŞİ SIRASINDA ERMENİ FAALİYETLERİ (1916-1918)

*Songül ALŞAN**

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı, özellikle 1916-1918 yılları arası, Doğu Karadeniz bölgesi için çok önemlidir. Bu iki yıllık süreçte Ruslar Doğu Karadeniz'i işgal etmiş ve bölgede askeri, sosyal, siyasi ve ekonomik çalışmalar yapmıştır. Rusya'nın Doğu Karadeniz'de kalıcı olmak için yaptığı bu çalışmalar, 1917 yılında gerçekleşen Rus devrimi ile sekteye uğramıştır. Daha sonra gelişen olaylar neticesinde Rusya kendi iç meselelerine yoğunlaşmak zorunda kaldığından, Doğu Karadeniz'deki işgal süreci yerini geri çekilme sürecine bırakmıştır. Rusların bu geri çekilme süreci, Doğu Karadeniz'de Ermeni faaliyetlerinin katliamlara dönüştüğü süreç olmuştur. Geri çekilen Rus birliklerinin bıraktığı silahlar, cephaneler Ermeniler tarafından kullanılmış, bu kaotik ortamda Ermeniler kendi emelleri doğrultusunda başıbozuk hareketlerle, kıyımlarla Doğu Karadeniz halkını yıldırımaya çalışmıştır.

Çalışmada Ermeni faaliyetleri, özellikle 1916-1918 yılları arası gözetilerek irdelenmiştir. Bu faaliyetler yerli halkın açısından ve arşiv belgelerine yansıyan yönleri ile ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: I. Dünya Savaşı, Doğu Karadeniz, Ermeniler, Rusya

THE ARMENIAN ACTIVITIES IN EASTERN BLACK SEA DURING THE RUSSIAN RETREAT BETWEEN 1916 AND 1918

ABSTRACT

World War I is of great significance for the eastern Black Sea, especially during 1916-1918. Throughout these two years the region was occupied by the Russians and involved in the social, political and economic activities. These activities done for the purpose of establishing a permanent government in the region were interrupted by the Russian Revolution. As Russia was forced to focus on the internal affairs in the following period of time, the process of occupation was replaced by the retreat. This period of retreat turned out to be the time when the Armenian activities transformed into/ took the form of a massacre. The armaments left behind by the Russians in retreat was obtained by

* *Arş. Gör.*, Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ERZİNCAN.
songulalsan@hotmail.com

the Armenians, and in this chaotic area the Armenians did their best to repulse the Turkish folk settling across the region. This study examines the Armenian wartime activities, especially those between the years 1916 and 1918 in consideration of the local people making use of the archives.

Keywords: the Armenians, the Russian Occupation, World War I, the Eastern Black Sea.

Giriş

Tarih sahnesinde, Hunlar ve bazı Türk boylarının Ermenilerle münasebetlerinin olduğu ve bu ilişkilerin özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yoğunlaşarak devam ettiği bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türklerin ve Ermenilerin köklü bir geçmişi vardır denilebilir.¹ Bu köklü geçmiş içerisinde Türk-Ermeni ilişkileri, Asya-Avrupa, Kafkas-Anadolu, Kafkas-Suriye yolunun güzergâhı üzerinde özetlenebilir. Ancak, Ermeniler dışında da bu stratejik ve coğrafi konumdaki söz konusu topraklar, Anadolu, İran ve Kafkasya'ya hâkim devletler arasında devamlı bir mücadeleye sahne olmuştur.² Türk-Ermeni ilişkileri, bu çıkar ve iktidar mücadelesi içerisinde değerlendirilmesi gereken çok yönlü bir konudur.

Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878, Rumi takvime göre 93 Harbi olarak da bilinir)'ne kadar bir "*Ermeni Meselesi*" yoktur. Ne zaman ki Osmanlı Devleti eski gücünü kaybetmiştir, o zaman diğer devletler kendi çıkarları doğrultusunda siyasi ve askeri emellerini gerçekleştirebilme ortamını yakalamışlardır. Ermeni meselesi de, Rusya'nın bazı Türk şehirlerini işgal ettikten sonra buradaki Ermenileri kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmek istemeleri olarak ortaya çıkmıştır. Rusya, bu siyasi oyunda, Ermenileri istiklal vaadi ile Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmıştır. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarına, Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılmasına dair hükümler konulmasından sonra, bu hükümlere dayanılarak, Rusya'nın ve diğer Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine ve iç hukukuna karışmaları sağlanmıştır.³ Böylece Ermeni Meselesi ortaya çıkmıştır. Aslında bu mesele özellikle Rusya'nın ve Avrupalı devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri doğrultusunda, "*Şark Meselesi*"nin bir parçasıdır. Şark Meselesi de en özet ifade ile; Rusya,

¹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no:14, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Ankara 1995, s. XIII.

² *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. XIV.

³ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. XVI; Bayram Kodaman, *Şark Meselesi İşığı Altında Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul 1983, s. 161-169.

İngiltere, Fransa ve Amerika'nın Osmanlı Devleti'ni parçalama projesinin siyasi kılıfıdır.

Osmanlı topraklarında Şark Meselesi adı altında Ermeni Meselesine benzer olarak “*ulus devlet*” propagandası ile aynı senaryolar, Türklerle barış içerisinde yaşayan⁴ Rumlar için de projelendirilmiştir.⁵ Gerçek şudur ki, adı ne olursa olsun, Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde, ulus devlet adı altında sistemli bir toplum mühendisliği ve propaganda faaliyetleri yürütülmüştür. Bu profesyonel çalışma kapsamında, ABD Başkanı Woodrow Wilson bir Ermenistan haritası bile tasarlamıştır.⁶

Doğu Karadeniz'de bu etkili yapılanma, Rum ve Misyoner okulları⁷ ile de desteklenerek pekiştirilmiştir. Fikri altyapı, propaganda faaliyetleri, örgütlü eğitim⁸ faaliyetleri, basın yoluyla, cemiyetlerle, örgütlerle, çetelerle⁹ Ermeniler yönlendirilmiş bir savaşa hazırlanmışlardır.

Daha sonra da, 20. Yüzyılda Osmanlı-Ermeni ilişkileri iki taraf arasındaki bir olay olarak kalamamıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı bu karmaşık yapının en belirgin şekilde ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı olmuştur. Bu savaşta birçok cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, bir yandan cephedeki düşmanlarıyla, diğer yandan da o dönemde Ermeniler gibi, Osmanlı teb'ası olarak görülen bazı grupların düşman adına taraf değiştirmeleri ile savaşmıştır.

Osmanlı Devleti, Ermenileri “*Millet-i Sadıka*” olarak gördüğü için birçok serbesti tanımış, Ermeni vatandaşlarını da yüksek mevkilere getirmekte mahsur görmemiştir.¹⁰ Ancak Osmanlı Devleti'nin hesap etmediği veya gözden kaçırdığı durum ise, Amerika, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın örgütlü faaliyetlerinin işe yaramaya başlamış olmasıdır.

⁴ Halkın sosyal hayatında ayrılıklar yoktur. Her iki millet de sınırlarını bilmekte ve bu sınırlar dairesinde barış içerisinde yaşamaktaydılar. Ancak propaganda ve çetecilik faaliyetleri bu durumu değiştirmiştir. Hasan F. Güngör, *Urkiye, Muhacirlik Büktü Benim Belimi*, Trabzon 2010, s. 27.

⁵ Müge Ataçarapınar, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Batılı Ülkelerin Doğu Karadeniz Bölgesine Yönelik Yıkıcı ve Bölücü faaliyetlerinin Türkiye'nin Güvenliği Açısından İncelenmesi*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 2.

⁶ Ataçarapınar, *a.g.t.*, s. 17.

⁷ Bu okullar o kadar profesyonel ve etkilidirler ki Rum ve Ermeni unsurlarının yanısıra, Türk olan öğrencileri bile kendi vizyonlarına çekebilecek kadar etkilidirler. Hikmet Aksoy, *Bir Ömür Bir Şehir Trabzon, Trabzon'lu Gazetesi Cevdet Alap'ın Anıları*, Trabzon 2008, s. 19.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlnur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara 1990; Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara 1991.

⁹ Ataçarapınar, *a.g.t.*, s. 29–53.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987.

Ermeni komiteleri İtilaf güçleri tarafından desteklenerek verilen talimatlarla isyanlar çıkarmaya başlamıştır.¹¹ Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler, Rusların yanında yer almış,¹² Ruslara haberleşme, para, silah, askeri ve siyasi durum hakkında casusluk yapmışlardır. Ermeni-Müslüman çatışmasını yaratmaya çalışan bu örgütlenme, savaş sırasında ise; Ermeni İntikam Alayları kurarak Kafkasya ve İran sınırında faaliyet göstermiş,¹³ Osmanlı askeri olarak görev yapan Ermeniler firar etmiş, savaş sırasında silahları ile birlikte Rus tarafına geçmiştir.¹⁴ Rus tarafına geçen bu Ermeniler, Rusya'nın askeri hare-

¹¹ Erdal İlder, *Ermeni ve Rus Mezalimi (1914-1916) Tanık İfadeleri*, Ankara 1996, s. 131.

¹² ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-046.

¹³ Songül Alşan, *Sarkamış Kuşatma Harekatı ve Şehitlikleri*, AÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2010, s. 19; İlder, *a.g.e.*, s. 13-15.

¹⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Fon: Dâhiliye Şifre, Dosya:47, Gömlek:107.

ketleri, faaliyetleri, karantina merkezleri,¹⁵ ve esir kamplarında komutanlık¹⁶ görevlerinde yer almış, ayrıca sadece askeri alanda değil, buldukları bölgelerde kendi propaganda faaliyetlerini sürdürerek insanları etraflarına toplamaya çalışmışlardır.¹⁷

Osmanlı Devleti için kırılma noktası olan 1914-1918 yılları bölgesel tarihler açısından da çok önemlidir. Doğu Karadeniz için ise kırılma noktası 1916-1918 yılları olmuştur. Bu tarihler arasında Rusya tarafından işgal edilen bölgede birçok çarpışmalar yaşanmış, savaşın korkunç zulmünden kaçan halk ise “*muhacirlik*”¹⁸ adı altında savaş bölgesinden göç etmek zorunda kalmış, göç güzergâhlarında izdihamlar yaşanmıştır.¹⁹ 1916 yılı Aralık ayı itibarı ile Trabzon ve havalisinden Samsun tarafına giden muhacir sayısı 79.100 olmuştur.²⁰

Bu savaş yılları ve muhacirlik konuları içerisinde önemli etkenler vardır. Dünya tarihi açısından bakıldığında, savaş ve savaş şartları her insanın kaçınılmaz olarak bildiği bir gerçektir. Ancak Doğu Karadeniz’deki savaş ve muhacirlik alanlarında savaş hukukuna, insanlık onuruna sığmayacak derecede vahşetler yaşanmıştır.

Doğu Karadeniz’de savaşan taraflar Osmanlı Devleti ve Rusya olarak görülse de, Rusya’da Bolşevik İhtilali’nin gerçekleşmesinin ardından, bu tarafların destek aldığı bazı gruplar ön plana çıkmıştır. Rusya’nın kendi iç sorunları ile uğraşması, Rusya askeri-yerel kuvvetleri içerisinde yer alan Ermenileri ön plana çıkarmıştır. Resmi olmayan bu değişim, gayri resmi olarak yaşanmıştır.

¹⁵ Bu karantina merkezinde esir alınan Türkler çok ağır şartlar altında yaşam mücadelesi vermişlerdir. Esirler kurulan büyük çadırlarda barındırılmıştır. 80 cm aralıklarla açık alanda açılan tuvaletler kullanılmış ve bu durum yaz aylarında karantina merkezini tam bir mikrop ve koku kaynağı haline getirmiştir. Temizlik ve her türlü sıhhi şartlardan uzak olan bu karantina merkezinde Türk esirler, Ermeni askerleri tarafından her türlü darp ve hakarete de maruz kalmışlardır. Bu şartlar altında gerekli sağlık hizmetlerinin verilmemesi nedeniyle de tam bir bulaşıcı hastalık merkezi olan Hamamlı’da vefat miktarı normalin çok üzerinde olmuştur. Ölümler ise daha çok kötü yaşam koşulları ve mikrop nedeni ile Tifüs’ten kaynaklanmıştır. Alşan, *a.g.t.*, s. 96.

¹⁶ Cemil Kutlu, *I. Dünya Savaşı’nda Rusya’daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri*, AÜ, İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1997, s. 32.

¹⁷ *Askeri Tarih Stratejik Araştırmalar Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE) Birinci Dünya Harbi Katalogu*, Dosya:2909, Klasör:452, Fihrist:007.

¹⁸ ATASE, BDH, D:2909, K:450, F:018-006, Doğu Karadeniz’de Muhacirlik, Rus, Ermeni ve Rum mezalimi dolayısı ile Türk halkının, sivil halkın; yerlerini, evlerini, topraklarını, varlıklarını, hayatlarını arkada bırakarak zorunlu olarak savaş bölgesinden uzaklaşmasıdır.

¹⁹ Önder Duman, *I. Dünya Savaşı Sırasında Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Ermeni Terör Faaliyetleri*, OMU Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2002, s. 79.

²⁰ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918)*, İstanbul 2001, s. 238.

Daha sonraki süreçte; Ermenilerin gerçekleştirdiği faaliyetler/yıkım/işkence/cinayetler ile bu vahşet, Osmanlı Devleti askeri yazışmalarına yansımıştır.

Doğu Karadeniz’de Rusya’nın Ermeniler üzerinde iki aşamalı planı olmuştur. Rusya’nın çıkarları doğrultusunda, Birinci Dünya Savaşı başlamadan evvel, Rusya’nın Ermeni Meselesi’nin çözümü yolundaki planı; Rusya’nın himayesinde Ermenilere tam bir muhtariyet vermek olmuştur. Ermeniler de bu vaatlerle Rusya’nın yanında yer almıştır. Ancak Rusların, Van, Erzurum, Trabzon bölgelerini ele geçirmesinin ardından, Ermenilere gayet iyi davranan Çarlık Rusya’sı Ermeni politikasını değiştirmiştir. İşgal edilen yerlerin Ermeniler hesabına terki yerine, doğrudan Rusya topraklarına katılması prensibi üzerinde faaliyetler yoğunlaştırılmıştır.²¹ Ancak daha sonraki süreçte 1917 Bolşevik Devrimi’nin gerçekleşmesi ile Rusya Doğu Karadeniz’den geri çekilmeye başlamış; bu durumda yeniden devreye giren unsur Ermeniler olmuştur.

Bu çalışmada 1916-1918 yılları arasında ve Rusya’nın Doğu Karadeniz’den çekilme kararı almasının ardından Ermenilerin Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği faaliyetler ele alınacaktır.

1.Ermenilerin Faaliyetleri ve Doğu Karadeniz

Ermenilerin asli hedefi, Osmanlı Devleti toprakları da dâhil olmak üzere, müstakil bir devlet kurmak olmuş; bu amaçla kendi siyasi seçimlerini yapmışlardır. Bunun için de Osmanlı Devleti’nde karışıklık çıkarabilecekleri her yerde faaliyete geçmişlerdir.

“...Ermeniler Erzurum ve Van havalisinde... tahşidatta (şiddet) bulunuyorlar....”²²

Ruslar ve Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı’ndaki müttefiklikleri, Doğu Karadeniz’de de kendini göstermiştir. Bu bölgedeki Rum ve Ermeniler, Türk ordusunun durumu ve mevkileri ile ilgili istihbarat bilgilerini, çıkarmaya elverişli yerleri kıyıdan işaretleyerek Ruslara bildirmekteydiler. Rum ve Ermenilerin verdiği bilgiler sayesinde, Samsun’dan Rize’ye sevk edilen Jandarma Taburu, Rus filosunun ateşi ile dağılmıştır.²³ Bu ittifak içinde Ermeni faaliyetleri, hem yerli halkın belleğinde, hem arşiv belgelerinde kendini göstermiştir.

1914’de Doğu Karadeniz’de nüfus oranları şöyledir. Trabzon vilayetinde²⁴ 921.128 Türk ve 40.237 Ermeni olmak üzere toplam nüfus 1.122.947’dir.²⁵

²¹ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 625.

²² *ATASE*, BDH, D:2909, K:452, F:002-026 .

²³ Duman, *a.g.e.*, s. 72.

²⁴ Trabzon Vilayeti 1914 yılında; Merkez, Ordu, Of, Akçaabat, Vakfikebir, Tirebolu, Sürmene, Giresun, Görele, Maçka, Gümüşhane, Torul, Şiran, Kelkit ile Lazistan sancağına bağlı Pazar (Atina), Hopa’yi ifade etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin karışıklıkları önlemek amacıyla çıkardığı Tehcir Kanunu ile isyanların ve yıkımların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tehcir Kanunu'nun çıkarılmasının ardından, Trabzon vilayetinden 1 Temmuz 1915 Osmanlı kayıtlarına göre toplam 3.400 Ermeni göç etmiştir.²⁶ Ne kadar tedbirler alınsa da karışıklıkların ve yıkımların önüne geçmek mümkün olmamıştır.

1.1 Yerli Kaynaklarda Doğu Karadeniz'de Ermeni Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler faaliyet alanlarını şu şekilde belirlemişlerdir:²⁷

- 1-Takım takım, silah ve cephanelerle askerden kaçmak.
- 2-İsyanlar çıkarmak, propaganda hatta şiddet yaratmak suretiyle aile ve köylerini korumak için Türk askerlerinin köylerine dönmelerini sağlamak (*Amaç cephedeki Türk askeri sayısını azaltmaktır.*)
- 3-Seferberlik, askeri düzenlemeler ve ulaştırma işlerini güçleştirmek, asker, mühimmat ve erzak kafilelerini vurmak.
- 4-Ruslar sınırı geçer geçmez silaha sarılarak Türk ordusunu geriden vurmak ve iki ateş arasında bırakmak.
- 5-Türk ordusundan alınan silahlarla kaçarak gönüllü sıfatıyla Rus ordusuna katılmak.
- 6-Türk köylerini yakmak.
- 7-İtilaf devletleri hesabına casusluk yapmak.
- 8-Türklerin moralini bozmak ve askerden kaçırtmak için propaganda yapmak.

Ermeni çeteleri amaçlarını gerçekleştirmek için Ruslar sayesinde uygun ortamı bulmuşlardır. Yerel araştırmacıların notlarında bu olaylar şu şekilde anlatılmaktadır:

Ruslar Of'u ele geçirdikten sonra Rusların desteğindeki Ermeni çeteleri, Of'ta bir çok kötülükler yapmışlar, insanın mantığının kabul etmeyeceği derecede katliamlar yapmışlar, savunmasız kadınların namuslarına dil uzatmışlardır. Bu kan içici çeteler bir çok din adamlarını çeşitli işkence ve hakaretlerle şehit etmişler, taşınabilen mallar ile ele geçirdikleri hayvanları alıp Rusya'ya götürmüşlerdir...7 Ocak 1918, Rus askeri elbisesi giymiş Ermenilerin Karadeniz sahillerinde Fol kasabasından 50 kadar kadın ve erkeği Trabzon tarafına götürdükleri ve bunlardan Şalpazarı'nın dört

²⁵ Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği, Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, İstanbul 1330; Duman, *a.g.e.*, s. 36.

²⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 57.

²⁷ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Araştırmalar Etüt Başkanlığı, *100 Soruda Ermeni Sorunu*, Ankara 2001, s. 41-42.

kilometre güneydoğusundaki Şahmelik köylü Çakıroğullarından Hüseyin Çavuş'un cesedinin daha sonra Fol Deresi'nde bulunduğu anlaşılmıştır.²⁸ Rum ve Ermenilerden dağlara çıkan haydutlar asker elbisesi ve silahları ile dolaşarak kendilerine Rus eri süsü veriyorlar. Türk köylüsünün elinde ne varsa; hayvan, yiyecek, giyecek alıyor evlerini yağmalıyorlardı. Yine köy ve kasabalarına düşen yabancı Türkleri de Türk halkındanmış gibi görünerek evlerine misafir ediyor, gece onları tuzağa düşürerek yok ediyorlardı.²⁹ Ermeniler, kadınlara kızlara tecavüz ettiler. Karşı gelenleri dövdüler, öldürdüler. İşgalci güçlere gönüllü ajanlık yaptılar. Kurdukları çetelerle yöre halkına rahat yüzü göstermediler.³⁰

Hedefleri doğrultusunda hareket eden Ermeniler, Doğu Karadeniz'de oldukça zor bir profile sahiptir. Savaşın yıkıcı etkisinin ardından, halk Ermenilere karşı mesafelidir. Atadan-dededen sözlü olarak aktarılan bilgilerde, halkın hafızasındaki Ermeni algısı genellikle katliamlarla örülüdür. Halk yaşadığı savaş, yokluk ve salgın hastalıklar³¹ ve muhacirlik³² trajedilerini henüz belleğinde saklamaktadır.³³

1.2 Arşiv Belgelerine Göre; 1917 Rus Devriminden Sonra Doğu Karadeniz'de Ermeni Faaliyetleri

Rusya'da gerçekleşen devrimin ardından Osmanlı topraklarında bulunan Ruslar için geri çekilme süreci başlamıştır. Bu süreçte Rusya sulh arayışlarına başladığı gibi,³⁴ Türklere kötü muamelelerde bulunmamaya dikkat etmiştir.³⁵ Aynı şekilde Rusya'nın çekilme aşamasına gelmesinin ardından Osmanlı Devleti de Rus askerlerine aynı hüsnü zanla yaklaşmıştır. Osmanlı Devleti tarafından 3 gün olarak öngörülen Rus çekilmesi, Ruslar tarafından 3 hafta olarak talep edilmiştir.³⁶ Çekilme sırasında Osmanlı Devleti, Rus asker-

²⁸ Haşim Albayrak, *I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, İstanbul 2007, s. 114.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul 2011; Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon 1987

³⁰ Haydar Gedikoğlu, *Akçaabat*, Akçaabat 1996, s. 101

³¹ *B.O.A.*, HR. SYS., D: 2447, G:6.

³² Halk belleğindeki muhacirlik hatıraları için bkz, Lermioğlu, *a.g.e.*; Sebahattin Karaca, *Her Yönü İle Şalpaazarı*, Trabzon 2000, Haydar Gedikoğlu, *a.g.e.*; Ülkü Önal, *Artvin Muhacirlik Hatıraları*, Ankara 2010, Hasan F. Güngör, *Urkiye, Muhacirlik Biktü Benim Belimi*, Trabzon, 2010; Hikmet Aksoy, *Bir Ömür Bir Şehir Trabzon, Trabzonlu Gazetesi Cevdet Alap'ın Anıları*, Trabzon 2008.

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, "Memory of Wars against Russia in Trabzon and the Image of the Russians", *The Caucasus at The Imperial Twilight: Nationalism, Ethnicity And Nation Building, From 1870s To 1920s*, 5-9 June 2013, Tiflis; , Muzaffer Lermioğlu, *a.g.e.*

³⁴ *ATASE*, BDH, D:2909, K:452, F:002-053.

³⁵ *B.O.A.*, HR. SYS., D:2435, G:42.

³⁶ *ATASE*, BDH, D:2909, K:452, F:002-054.

lerini “*Bizim mahrem misafirlerimizdir*” değerlendirmesi ile ele almışlardır. Çekilme süresince güvenlik ve asayişin sağlanmasına önem verilmiştir. Rus askerlerinin eşya ve malları Osmanlı Devleti güvencesi altına alınmıştır.³⁷ Ruslar tarafından götürülemeyecek maddelerin, satılabileceklerin satılarak paralarının Rus sahiplerine verilmesi, kalacak malların dökümünün hazırlanması, muhafaza edilmesi ve sahibine iade edilmesi konularında Osmanlı Devleti tarafından azami titizlik gösterilmiştir.³⁸ Ruslar öngörülen 3 günlük çekilme süresinde çekilmesini tamamlayamamıştır. Bu hal üzere II. Kafkas Kolordusu Kumandanı Mirliva Şevki bir an önce Trabzon’a girilmesi hususunda III. Orduya telgraf göndermiştir.³⁹ Trabzon ve Doğu Karadeniz’in bir an önce Türk askerlerince acele zapt edilmek istenmesinin sebebi, asayişsizliğin önüne geçilerek,⁴⁰ Ermenilerin bölgede yaptıkları zulümlerin önlenmesidir. Zira Ruslardan boşalttığı yerlerin güvenliğini sağlayacak bir birim kalmamıştır. Türk kuvvetleri oralara ulaşmaya kadar bu yerleri Ermeniler doldurmaya başlamıştır ve Ermeniler, başıbozuk hareketlerle mezalim yapmışlardır.⁴¹

Rus kıtaat askerlerinin Rusya dâhiline çekilmesinden dolayı buradaki Ermenilerin mezalimine terk edilmiş oldu. Erzincan, Ardasa, Gümüşhane, Vakfikebir, Pulathane’de, katliam halini aldı. Erzincan’da ve Bayburt’ta bulunan Ermeni sergerdelerinden (başıbozuk/elebaşı) Murad ve Erşak bu son günlerde binlerce ahali-i İslam’ı evlere doldurarak yaktılar, ateşten kurtulmak için kaçmak isteyenleri süngülediler. Bu feceyanı muhtelifi... katl ve feceyanın halen bertaraf edilemediği... vekayı hadisat sabit oldu...⁴² Rus kolordu fırka karargahlarının azimetinden sonra Ermeni çetelerinin tecavüzatına karşı kendilerini ve civar menatıki taht-ı tehlikede gören Kelkit Muhtelit Mütareke Komisyonu azasının müracaat-ı müşterekeleri üzerine 5.2.34 tarihinde Kelkit kasabasını bir müfreze ile işgal eylemişim...⁴³ Trabzon’a girilmesinde pek istical (acele) edilmesini sebepleri,...şehri yangından muhafaza ve ahali-i İslamiye’yi katliama uğramaktan ... (korumaktan) ibarettir.⁴⁴

Geri çekilme sürecini tehlikeye atmadan ve Rus ordularıyla savaşmadan Ermeni çeteleriyle mücadele etmeye çalışan bir Osmanlı Devleti vardır. Zira barışı tesis etmeye çalışırken gereksiz bir çatışma ile barış süreci tehlikeye

³⁷ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-038; ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-068a.

³⁸ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-047; ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-047a.

³⁹ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-067.

⁴⁰ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-068 .

⁴¹ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-016; ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002; Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, s.345.

⁴² ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-016.

⁴³ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-013.

⁴⁴ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-074.

girebilirdi. Bu tür yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için Osmanlı kumandanları azami dikkat göstermişlerdir. Osmanlı Devleti kumandanları bu hassas durumu yönetmek için, yapılan askeri hareketlerden Rus kumandanları haberdar ederek bilgilendirme de yapmışlardır.⁴⁵

Ermenilerin faaliyetleri her zaman kendi başlarına gerçekleşmemiştir. Ermeni faaliyetlerine kimi zaman Ruslar destek verdiği gibi Gürcüler de desteklemiştir. Çekilme sürecindeki karmaşa ortamı içerisinde bu ittifak kendini açıkça göstermiştir.⁴⁶

Gürcüler Rize ve havalisinde Gürcistan'a ilhaka çalışmışlarsa da şiddetle reddolunmuştur. 13 Kanunisi'nde Trabzon'dan Batum'a giden Ermeni ve Rus efradından mürekkebe bir alay kadar kuvvet, Rize çarşısını ve üç camii şerifi ihrak (yakmak) etmiş ve limana girmek teşebbüsünde bulunmuş olduklarından ahali silahla mukavemet ederek bu düşmanı tard etmişlerdir.⁴⁷ Trabzon'da bin ila bin beş yüz Gürcü alayı vardır. 400 Gürcü de ayrıca gelmiştir. 300 kadar da topçu neferi mevcuttur. Trabzon'da 300 Ermeni ve Rum alayından iki bölük vardır. Ermeniler İslamları tehdit etmektedirler.⁴⁸ Rus askerleri Ermeni çeteleri ile birlikte; Van, Kars, Ardahan, Bitlis, Mamuratül-aziz, Diyarbakır, Trabzon ve Erzurum'da; katliam, gasp, tecavüz, işkence ve ihrak yapmaktadır.⁴⁹

Bu hale karşın Osmanlı Devleti daha fazla tahribata meydan vermemek için kendi halkına; “*Of, Sürmene, Rize cihetlerindeki İslamlara sahili takiben geriye gidecek Rus ve Gürcü kataat ve efradına katiyen taarruz etmemeleri ve emniyet ve selametle memleketlerine avdetleri için irade-i teshilat (kolaylık) etmelerini tarafımdan emr ve tenbih ettiriniz*”⁵⁰ ikazı yapmaktadır.

Rusların çekilme sürecinde sevkiyat araçları yeterli değildir. Bu sebeple çekilme süreci uzamıştır. Askerler, askeri malzemeler, eşyalar hesap edildiğinde bu sürenin uzaması kaçınılmaz olmuştur. Çünkü denizden yapılacak nakliyatlar için vapurların sayıları yetersiz olduğu gibi vapurlar düzensiz bir şekilde gelmektedir. Ermeni kuvvetler de Karadeniz yolu ile gönderilmişlerdir. Karayolu ile göndermeler; “*ihtiyari uzaklık, tehlike, iaşe ve iskân müşkülâtı, çamurun fazlalığı dolayısı ile şimdilik terk edilmiştir*” denilmektedir. Daha sonra adım adım gerçekleştirilen çekilme süreci tamamlanmıştır. Trabzon ve havalisi artık sakin bir ortama kavuşmuştur. Osmanlı Devleti'nin, askeri ve siyasi mekanizmaları devreye girerek normalleşme sürecini başlatmışlardır. “*Gürcü ve Ermeni*

⁴⁵ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-016.

⁴⁶ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-085.

⁴⁷ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-085; ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-034.

⁴⁸ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-046.

⁴⁹ Konu ile ilgili Osmanlı Devleti'nin hazırlattığı rapor için bkz., *B.O.A.*, HR., SYS., D:2872, G:1.

⁵⁰ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-038.

meselesi hal edilmiş olduğundan Trabzon'un dahili işleyişi temin edilmiştir. Harici işleyiş için ordumuzun Trabzon hizasını geçip şarka doğru ilerlemesinde bir mahzur görmüyorlar.” Bu sürecin ardından, Trabzon'un yeniden toparlanması için maddi yardımlar yapılmaya başlanmıştır.⁵¹

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı ve Doğu Karadeniz'de Rus işgali, Türk ve dünya tarihi açısından önemli bir olaydır. 1916-1918 yıllarındaki işgal ve geri çekilme sürecinde Doğu Karadeniz'de Ermeni faaliyetleri ciddi bir konu olmuştur. Savaş dönemi ve savaş kurallarının ortaya çıkardığı bu dönem Doğu Karadeniz halkı için acı tecrübelerle dolmuştur. Savaş şartları, muhacirlik, yokluk gibi durumlarla başa çıkmaya çalışan Doğu Karadeniz halkı, Ermenilerle olan ilişkilerinde savunmada olan taraf olmuştur.

Rusya'nın 1917 devriminin ardından Doğu Karadeniz'de siyasi ve askeri dengeler değişmeye başlamıştır. Yeniden toparlanmaya çalışan Osmanlı Devleti askeri kuvvetleri Doğu Karadeniz'i geri almaya hazırlanmıştır. Rusların geri çekilme süreci de çok düzenli olamamış bu dönemde Doğu Karadeniz'de asayiş problemleri hat safhaya çıkmıştır.

1917 yılı ve sonrasında, Bu belirsizlik döneminden faydalanan Ermeniler bölücü-yıkıcı faaliyetlerde bulunmuşlar, bu kıyım, 1918 yılında Trabzon'un tekrar Osmanlı Devleti'nin eline geçmesine kadar devam etmiştir. Daha sonra ise, işgalden kurtarılan bölgede; göç eden halk geri dönmeye başlamış, yaralar sarılmaya çalışılmıştır. Ancak, Rus ve Ermeni faaliyetleri ile bir harabeye dönen bölge, geri dönen yerli halkın çalışmaları ile tekrar canlanmıştır. Bu kıyımlar nesilden nesile aktarılarak, sözlü tarihte, hatırat, basında,⁵² arşiv belgelerinde yerini almış, 2014 yılına kadar taşınmıştır.

Özellikle kıyımın birinci elden vesikaları Arşiv belgeleri ve olaya tanık olanlarla/olayları yaşayanlardan dinleyenlerin verdikleri bilgiler ile ortaya konulan bu vahim tablo, ibretlik yönleri ile tarihteki yerini almıştır.

⁵¹ ATASE, BDH, D:2909, K:452, F:002-054; B.O.A., DH. İUM, D:20-17, G:12/061.

⁵² Örnekleri için bkz. *Tanin* 24 Mayıs 1918; *Tasvir-i Efkar*, 26 Nisan 1918.

